

Johan Kloster

Nordisk triangelfart med slaver, elfenben og råsuksker i lasten. Et formidlingsprosjekt

I 1974 ble det funnet støttenner fra elefanter i tangvasene utenfor Tromøya. Dette reiste spørsmål om hva, hvordan og hvorfor. Det ble gjort nærmere undersøkelser, og resultatet ble det berømte funnet av vraket av det danske slaveskipet *Fredensborg*. Kort fortalt var bakgrunnen den at i 1768 hadde *Fredensborg* ført 265 afrikanere på en ufrivillig reise fra det dansk-norske hovedfortet Christiansborg på Gullkysten i nåværende Ghana til tvillingrikenes plantasjer på St. Croix i Karibia, for så senere å forlise på hjemreisen samme år i Skagerrak. Dette var en av de mange triangelreiser som i slavefartens kjølvann kom til å få avgjørende innflytelse på etnisitet og samfunnsutvikling på det amerikanske kontinent. Av et beregnet anslag på rundt 12-13,5 millioner tvangsforflyttede afrikanere regner man med at rundt 97 000 ble transportert i dansk-norsk regi.

Figur 1. Ungdom, lærere og forskere fra tre verdensdeler samlet ved minnevarde som ledd i pedagogisk prosjekt i regi av UNESCO. Slaveskipet Fredensborg forliste her ved Tromøyas østpynt i 1768, og ved rullesteinsøya Målen i bakgrunnen forliste den kjente slavehandler Ludevik Ferdinand Rømer. Han var da på returreise fra Gullkysten i november 1745 med det hollandske skip Het vergulde Lam. Foto: L. Svalesen.

Med utgangspunkt i funnet av slaveskipet *Fredensborg* og den tilnærmet fullførte reise i triangelfarten København – Ghana – St. Croix – København i 1767-68, har Fredensborgprosjektet hatt kunnskapsformidling som formål. Prosjektet vakte stor interesse grunnet det konkrete funnet av et slaveskip og dets vel dokumenterte reise i triangelfarten. Det vil her bli rapportert om hvordan et i utgangspunktet lavkostprosjekt har oppnådd resultater ved å koble interesserte enkeltmennesker og organisasjoner i inn- og utland.

På initiativ fra Norsk Sjøfartsmuseum (nå Norsk Maritimt Museum) ble det i siste halvdel av 1990-årene utviklet et formidlingsprogram i samarbeid med Leif Svalesen og Aust-Agder-Museet, den norske UNESCO-kommisjonen, J. W. Cappelens Forlag og flere andre organisasjoner og enkeltpersoner i inn- og utland. Gjennom bokverk på norsk, dansk, engelsk og italiensk, og utstillinger på tre kontinenter, samt fagfellesskap og pedagogiske program, har dette formidlingsprogrammet hatt et ikke ubetydelig internasjonalt nedslagsfelt. Det siste har vært mulig ikke minst takket være at prosjektet også har inngått i UNESCO sitt internasjonale Slave Route Project. For mer omfattende innføring vises til en lengre redegjø-

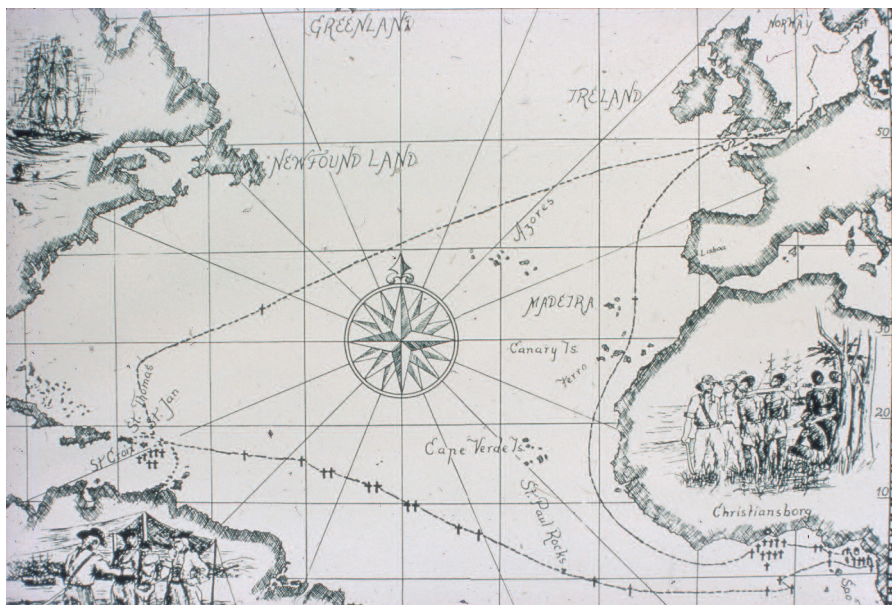
Figur 2. Fredensborg II, bygget noen få år etter forliset til Fredensborg I, men med alle slaveskipets kjennetegn. I forkant av stormasta vindfangere til å ventilere lasterommet til mannslavene. Der er også to forskansninger mot slaveopprør. Kvinneslavene holdt til i akterskipet og hadde i motsetning til mennene eget avtrede. Her i forkant av storbåten. Foto: Handels- og Søfartsmuseet, Helsingør.

relse av Leif Svalesen i *Aust-Agder-Arv* 1999, ulike bokverk og til samlinger i Norsk Maritimt Museum og Aust-Agder museum og arkiv.

Fredensborgprosjektet har fått økonomisk bistand fra UNESCO, Nordisk Kulturfond, Norsk kulturråd, NORAD, Aust-Agder fylkeskommune og Arendal kommune. I tillegg gav norsk UD basisfinansiering til Slaver-uteprosjektet fra starten i 1993 til og med 2003.

Gjennomføring

Prosjektet ble i hovedsak gjennomført i siste halvdel av 1990-årene. Det bestod av vandretustillingen «Med slaver elfenben og gull» utarbeidet av Norsk Sjøfartsmuseum. Etter visningen der besøkte utstillingen Gøteborg Sjøfartsmuseum, deretter Handels og Søfartsmuseet på Kronborg, for så å ende opp som fast utstilling ved Aust-Agder-Museet. Til prosjektet hørte videre bokverket av Leif Svalesen: *Slaveskipet Fredensborg og den dansk-norske slavehandel på 1700 tallet*. Boken kom på norsk, dansk og engelsk. Et tegneseriealbumet av Kurt Aust, Leif Svalesen og Kin Wessel, *Slaveskipet Fredensborg – Den siste reisen 1767-68*, inngikk også i prosjektet og ble utgitt på norsk, engelsk og italiensk.

Figur 3. I triangelfarten fulgte skutene NØ-passaten med byttevarer ned, langsom transport med slaver gjennom stillebeltet og på hjemreisen i vestavindsbeltet med kolonialvarer. Det siste som resultat av slavenes arbeide på plantasjene i Karibia. Korsene i kartet markerer hvor dødsfall på reisen i 1767-68 fant sted, det gjelder 15 av mannskapet og 24 av slavenne. Kart: Ants Lepson.

Andre publikasjoner utarbeidet på selvstendig basis av medlemmer av Fredensborggruppen omfatter oversettelser med kommentarer av tidligere dansk-norske samtidsberetninger. Disse er derved blitt tilgjengelige på engelsk for forskere og studenter som arbeider med afrikansk historie. Her kan nevnes Selena Axelrod Winsnes sin formidling av Paul Erdmann Iserts beretning i 1788 om en reise mellom Guinea og Karibia, Wulff Joseph Wulffs beretninger fra 1836 og 1842 om sine erfaringer fra lange opphold på Gullkysten, Johannes Rasks beretninger fra dansk Guinea fra tidlig 1700-tall og H.C. Monrads fra tidlig 1800-tall. Tilsvarende gir Tove Storsveens oversettelse av guvernør Edward Carstensen rapporter hjem av forhold på Gullkysten i 1840-årene viktig innsikt i samtidsforhold. Det var på denne tid at danskene oppgav sine besittelser her. Storsveen og Winsnes har videre gjennom sitt kontaktnett bidratt til at Torkild Hansens kjente trilogi, *Slavernes Kyst*, *Slavernes Øer* og *Slavernes Skibe*, er blitt oversatt og også utgitt på engelsk.

Figur 4. Noen av de mange elefant- og flodhesttenner som ble tatt opp fra sjøbunnen, her som del av vandreutstillingen om Fredensborg og triangelfarten. Foto: Leif Svalesen.

Figur 5. Bevarte skipsjournaler og andre dokumenter gjorde det mulig å følge hendelser under tilnærmet hele triangelveien. Foto: Det danske Rigsarkiv, København.

Det ble videre utarbeidet to mindre utstillinger som ble montert henholdsvis ved Fort Fredrik Museum i Fredriksted på St. Croix og ved The National Museum i hovedstaden Accra i Ghana. I områder nær Accra ble det også satt opp en del informasjonsskilt med opplysninger om dansk-norske kulturminner. I tillegg til dette ble det sørget for å lage kopi av den store malmklokken som hadde hengt på den Schimmelmanske plantasjonen La Grange på St. Croix i Karibia. Klokken ble bl.a. benyttet under det store slaveopprøret der 3. juli 1848. I juli 1768 ble 18 afrikanere av *Fredensborgs* slavelast på 265 personer solgt til denne plantasjonen. Utstillinger og skiltprogram ble utført på Norsk Sjøfartsmuseum.

Tegneserien var et prosjekt utviklet i nært samarbeid mellom tegner, forfatter og fagpersoner på Norsk Sjøfartsmuseum, utgitt på C. Huitfeldt Forlag, og utviklingen av det norske bokprosjektet om «Slaveskipet *Fredensborg*» var et tett samarbeid mellom forfatter og forlaget J.W. Cappelen ved redaksjonssjef Tove Storsveen i Faktaredaksjonen. Engelsk utgave, basert på samproduksjon med forleggere i USA, Karibia og Ghana, ble effektivt i regi av H. Aschehous forlag i Oslo med Storsveen som an-

svarlig redaktør, etter at hun hadde begynt å arbeide der. Både Tove Storsveen og Selena A. Winsnes hadde gode kontakter i Ghana og internasjonale forlags- og fagkontakter. De kunne derfor trekke i trådene fra norsk side. Som det vil fremgå av det som følger, spilte også Unesco en sentral rolle i formidlingsprosjektet.

UNESCO og Fredensborg

Hele prosjektet har hatt sitt naturlige utgangspunkt i funnet av slaveskipet *Fredensborg* utenfor Tromøy ved Arendal i 1974. Men uten UNESCOs bidrag og den utstrakte bokproduksjonen ville nok dette skipsfunnet ha fått en vesentlig mer anonym rolle. Årsaken til interessen for å benytte slaveskipet *Fredensborg* i de mange ulike sammenhenger, har vært muligheten for å knytte den overordnede historien om triangelfarten til et konkret skipsfunn og en vel dokumentert reise, og videre å gjøre denne historien relevant i UNESCOs mer overordnede arbeid.

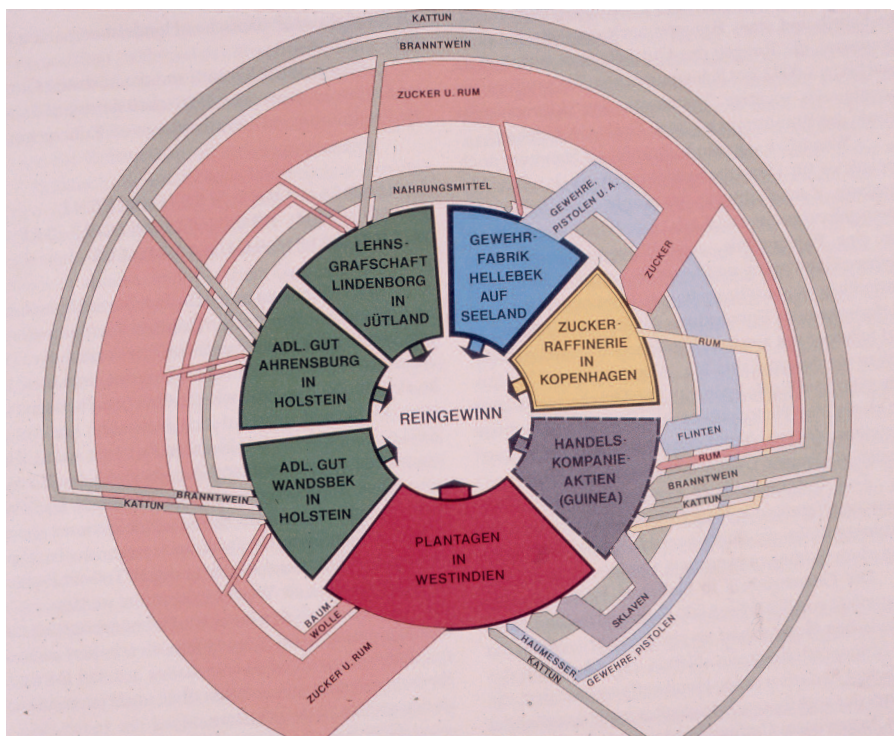

Figur 6. Danskene hadde 3 forrt og i tillegg 2 handelstasjoner på Vest-Afrikakysten. Fredensborg ankret opp utenfor hovedfortet Christiansborg 1. oktober 1767, og seilte videre mot St. Croix kl. 1200 -23. april 1768. Foto: Handels-og Søfartsmuseet, Helsingør.

207 år etter forliset ble det i 1975 ved Gitmertangen på Tromøyas østpynt gjennomført marinarkeologiske utgravninger under ledelse av direktør Svein Molaug ved Norsk Sjøfartsmuseum, og i 1977 under ledelse av konservator Ruth Hamran ved Aust-Agder-Museet. Med unntak av noen sandlommer gir bunnforholdene på forlisstedet ikke de beste bevaringsforhold, men overraskende mye funnmateriale er likevel bevart etter det lange opphold i havet. Som en raritet kan nevnes at selv fargetreet (Brasiltre), som sammen med elfenben og råsukker var del av returlasten, etter mer enn 200 års opphold under vann fremdeles er aktivt etter å være raspet opp til pulverform. Forliset var i sin tid ikke mer dramatisk enn at skipsprotokoller og andre skipspapirer kunne berges i land, og av den uheldige kaptein Johan Frantzen Ferentz etter hvert levert inn til fregattens eier, Det Kongelige Oktrojerede Danske Guineiske Compagni i København. Med sine mange verdifulle detaljopplysninger er skipsdokumentene senere blitt bevart i Det danske Rigsarkiv der.

Grunnet kombinasjonen av gjenstandsmateriale fra vrakstedet og godt bevart skriftlig kildemateriale relatert til skipet og dets reise, har *Fredensborg* stor historisk kildeverdi. Dokumentasjonsverdien har også sammenheng med at skipet hadde gjennomført en nesten fullført rundreise, og at denne gjennom de bevarte skipsjournalene kan følges fra dag til dag. Ekspertisen på denne typen triangelfart har uttalt at *Fredensborg* sannsynligvis er det beste dokumenterte slaveskip som er gjenfunnet. Det er ganske spesielt tatt i betraktning de i overkant av 27 000 dokumenterte reiser som ble foretatt i triangelfarten. Flere skip er lokalisert, blant annet *Henrietta Marie* som har et betydelig mer omfattende bevart gjenstandsmateriale enn *Fredensborg*, men med begrenset annen historisk dokumentasjon. Det vises også til Bob Harms (Yale) utmerkede beretning *The Voyage of the Diligent*. Arbeidet med en større internasjonal nettpresentasjon om *Fredensborg* ble aldri fullført, men en kan notere at fartøyet er presentert i oppslagsverket til British Museum: Encyclopedia of Underwater and Maritime Archaeology, i *History in Africa* fra African Studies Association, og i databasen på CD-Rom *The Atlantic Slave Trade*.

UNESCO sitt prosjekt *Slave Route Project* ble etablert i 1993 på initiativ fra karibiske og vest-afrikanske medlemsstater. Prosjektet skulle undersøke årsakene til det transatlantiske slaveriet, metoder og konsekvenser - gode som dårlige. Menneskerettigheter og antirasisme var sentrale tema. Det skulle også ha en sterk formidlings- og utdanningskomponent siden historien om slaveriet i mange land er fortiet. Generalsekretær Mari Hareide ved den norske UNESCO-kommisjonen ble kon-

Figur 7. Diagrammet illustrerer hvordan verdiene sirkulerer i familien Schimmelmans forretningsimperium. Man hadde rundt 1000 slaver fordelt på selskapets to plantasjer på St. Croix, og de var som det fremgår en helt sentral del av forretningskonseptet. Diagram etter Christian Degn.

taktet av Leif Svalesen i 1996 etter at Johan Kloster ved Norsk Sjøfartsmuseum hadde tatt initiativ til et bokverk og en vandrestilling om slaveskipet *Fredensborg* og nordisk triangelfart. Kommisjonen skjønnte med en gang at historien om *Fredensborg* kunne danne utgangspunkt for et viktig pedagogisk opplegg innenfor UNESCO sitt internasjonale skolenettverk (Associated School Network).

Samarbeid mellom kommisjonen og medlemmer av Fredensborggruppen kom raskt i gang, og det ble arrangert konferanse med lærere, elever og forskere fra Ghana, St. Croix og Skandinavia. Representanter fra UNESCO sitt hovedkvarter kom også til konferansen. Den fant sted samtidig med åpningen av vandrestillingen i Norsk Sjøfartsmuseums sentralhall. Her hadde for øvrig Nordic Black Theatre under ledelse av Cliff Moustache ansvar for det kunstneriske innslag. Ungdom fra tre verdensdeler bidro med afrikansk sang og dans.

Konferansen fant sted både på Norsk Sjøfartsmuseum og på Aust-

Agder-Museet, og den ble finansiert av NORAD. Den ble utgangspunkt for UNESCO-prosjektet The Transatlantic Slave Trade Educational Project som ble lansert året etter. 24 land i Vest-Afrika, Amerika og Karibia, samt Europa, deltok i prosjektet som hadde sin første konferanse på Haiti i 1998. Siden ble det holdt regionale konferanser. Norsk UD ga basisfinansiering til Slaveruteprosjektet fra starten til og med 2003. Prosjektet førte til bred kunnskap om et mørkt kapittel i historien, og også til at temaet ble en del av pensum i mange land som tidligere ikke hadde undervist unge mennesker om dette. «Breaking the Silence» var et annet navn på det prosjektet. Jo dypere man gikk inn i historien om nordisk slavehandel, jo mer tydelig ble også den norske delaktighet i tvillingrikenes virksomhet gjennom sjøfarten, embetsverk og handelsmenn.

Uformelt samarbeid

Foruten administrasjon og ansatte ved de nevnte institusjoner har mye arbeid vært utført av medlemmer av den såkalt Fredensborggruppen. Dette har vært frivillige som på uformell basis har arbeidet med ulike deler av prosjektet. Av sentrale medlemmer i denne gruppen kan spesielt nevnes lokalhistoriker, dykker, rørlegger og forretningsmann Leif Svalesen, lokalhistoriker Hartvig Dannevig og sportsdykkerne Odd K. Osmundsen og Tore Svalesen som var ansvarlige for lokalisering av skipsvraket i 1974. Hartvig Dannevig og Leif Svalesen har både før og etter dette tidspunkt arbeidet systematisk med skriftlig kildemateriale ved danske og norske arkiver, og med tolkning av funnmateriale fra vrakstedet. Den danske forfatter Thorkild Hansen var den som både hadde satt dem på sporet av skipsforliset her, og inspirerte til interesse for det historiske saksfeltet. Han omtaler både *Fredensborgs* forlis i 1768 nær Tromøyas østpynt og det hollandske skipet *Het Vergulte Lam* som forliste litt lenger øst ved rullesteinsøya Målen i 1745. Fra sistnevnte har man foreløpig ikke funnet spor på sjøbunnen. *Het Vergulte Lam* hadde på sin returreise fra Gullkysten med som passasjer den berømte slavehandler Ludevig Ferdinand Rømer.

Ved flere anledninger har Leif Svalesen, i likhet med andre medlemmer av Fredensborggruppen, reist i *Fredensborgs* kjølvann til Ghana og St.Croix. Resultater av dette og annen virksomhet har vært omfattende, og han ble etter hvert innvalgt som medlem i The International Scientific Committee for The Slave Route Project. Med den kjente feltarkeolog og rørlegger Erling Johansen fra Fredrikstad i erindring kan Leif Svalesen ikke ha vært den eneste rørlegger i Norge med arkeologiske interesser og merittering. Videre har forfatter og oversetter Selena Axelrod Winsnes gitt

Figur 8. Ghanas ambassadør i Norden, historieprofessor Martha Dodo Tamakloe, får etter åpning av vandrestilling ved Aust-Agder-Museet september 1998 inspirert omvisning av Leif Svalesen. Med i følget er hennes mann og fylkesordfører Jon Floistad. Foto: Aust-Agder museum og arkiv.

viktige bidrag. Hun har hatt lengre studieopphold i Ghana og har stått for oversettelse og kommentarer til tre samtidsberetninger om tidlig dansk-norsk virksomhet her. Hun mottok i 2008 et æresdoktorat fra The University of Ghana for sin innsats i arbeid med afrikansk historie. Doktoratet ble tildelt henne av Kofi Annan som nylig var utnevnt til Chancellor of University of Ghana, og dette var en av hans første opptredener på universitetet på Legon utenfor Accra.

Mari Hareide har som generalsekretær i Den norske UNESCO-kommisjonen også vært helt sentral i tiltak med å organisere arbeider på nasjonalt og internasjonalt nivå. Hun var den første til å se og utnytte mulighetene i den konkrete historien om dette slaveskipet og triangelfarten i UNESCO sammenheng. Tove Storsveen var på den tid bokprosjektet om *Fredensborg* ble lansert redaktør i J. W. Cappelen forlag. Hun hadde tidligere hatt lengre opphold i Ghana bak seg og hadde sterk interesse for afrikansk historie og samfunnsforhold. Både i sitt arbeid med publikasjoner og med sin lokalkunnskap har hun vært helt sentral bidragsyter til

prosjektet. Videre har Johan Kloster, som den gang var konservator ved Norsk Sjøfartsmuseum, tilrettelagt og organisert flere av de nevnte tiltak, samt utviklet utstillinger med bistand fra Leif Svalesen og fra sine kolleger ved museet Pål Thome og Ove Rostrup. Det var også undertegnetes bidrag å koble sammen de personene som ble sentrale i det uformelle norske nettverket omtalt som Fredensborggruppen.

I tillegg til dette har professor i historie Akosua Perbi ved University of Ghana medvirket i enkelte mer avgrensede sammenhenger. Dette gjelder også George Tyson i kraft av historiker og direktør for St. Croix Landmarks Society. I tillegg har man kunnet støtte seg til omfattende afrikastudier av professorene Per Hernæs, Finn Fuglestad og Jarle Simensen. Pål Thome på Norsk Sjøfartsmuseum har konservert gjenstandsmateriale fra *Fredensborg*, og sammen med Ove Rostrup foretatt monteringer av utstillingsmateriale. Arkitekt Nina Nilsen, Kristiansand, var ansvarlig sammen med de to sistnevnte for utstillingens vellykkete design og montering. Ved Aust-Agder-Museet har avdelingsleder Fie Trysnes Skaar og konservator Ragnar Gjertsen vært sentrale samarbeidspartnere. De har begge blant annet nedlagt mye arbeid med videreutvikling av utstillingen og pedagogisk tilrettelegging, og dette arbeid er på en fortreffelig måte fulgt opp av undervisningsleder Kari Helene Kullerud. Undervisningsledere ved alle de andre samarbeidene museer har også arbeidet aktivt og særdeles engasjert med stoffet og spilt en viktig rolle i utviklings- og formidlingsarbeid. Videre har tegneren Kin Wessel og forfatter Kurt Aust Østergaard vært helt sentrale i sitt arbeid med tegneserien. Fra senere bokutgivelser kan ellers nevnes at Kurt Aust Østergaard blant annet har vunnet Aschehougs debutantstipend for 1999, og i 2001 og 2003 både den norske Rivertonprisen og Glassnøkkelen for beste skandinaviske kriminalroman. Konservator Michael Teisen ved Norsk Sjøfartsmuseum bidro til å sørge for at både de maritimtekniske og sosiologiske beskrivelser av skipssamfunnet og reisen i triangelfarten gjorde tegneserien til et nyttig og engasjerende pedagogisk verktøy.

Leif Svalesen var en meget entusiastisk pådriver med omfattende kunnskaper om *Fredensborg*, det arkeologiske funnmaterialet, skriftlige kilder og relatert historie. Han var også en meget dyktig feltarbeider og fotograf, med blant annet forsidefoto i *Times Magazine*. Han lever ikke lenger, men hans omfattende fotodokumentasjon og diassamling har vært, og vil fortsatt være, av stor betydning. Det var hans uttrykte ønske at hans fotomateriale skulle være tilgjengelig for videreformidling av historien om *Fredensborg* og triangelfarten.

Figur 9. Kongen over folkegruppen Akwamu, Otumfuo Ansah Sasraku VI, åpner Fredensborg-utstillingen på Nasjonalmuseet i Accra i Ghana februar 1999. Foto: L. Svalesen.

Noen erfaringer

Det ukonvensjonelle og uformelle nettverkssamarbeidet viste seg effektivt. Det var også en videreføring av en tradisjon ved Norsk Sjøfartsmuseum med hensyn til å oppnå resultater ved et svakt bemannet og underfinansiert museum. Ved å tydeliggjøre fordeler og fellesinteresser fikk man på uformell basis medvirkning fra enkeltpersoner, organisasjoner og institusjoner. Dette utløste både fagkompetanse, forfatterskap, bidrag fra samlinger, arbeid med utstillinger og nye nettverksforbindelser. Uenigheter som kan oppstå i en så flat organisasjonsstruktur, viste seg enkelt å håndtere grunnet en klar, felles målsetning.

Den konkrete historien om *Fredensborg* fikk overraskende stor medie-dekning og ble omfattet med stor interesse av både unge og gamle i Skandinavia, Ghana og på St. Croix. Prosjektet ga kontaktflater mot fagkolleger og vanlig interesserte mennesker på begge sider av Atlanterhavet. En glemt historie hentet opp av tangvasene utenfor Tromøy har gitt interessante og viktige perspektiver også på vår egen fortid, samtidig som den vedkommer mange menneskers situasjon i dag. Det flerkulturelle møte er for nordbo-

ere ikke bare av ny dato. Etnografiske samlinger og sjøfarten bærer preg av det. Litteraturen om den transatlantiske slavehandel er omfattende. Likevel blir mange først berørt av kunnskapen i møtet med den konkrete historien og gjenstandsmaterialet.

Som det vil fremgå, ble det følgelig gjort positive erfaringer med museenes rolle som tradisjonelle historiefortellere. Det var likevel slik at det først og fremst var bokverkene og UNESCOs medvirkning som skapte den bredere internasjonale interesse. Museumspedagog og formidler ved Aust-Agder-Museet har i publikasjon fra ABM-Utvikling 2008 skrevet en egen rapport om sine erfaringer med bruk av Fredensborgutstillingen for 7.-klassinger.

Før vandretutstillingen ble permanent plassert ved Aust-Agder-Museet, hadde den hatt over 200 000 besøkende. Det kan også nevnes at skole-tjenesten ved samme museum allerede de to første måneder etter åpningen

Figur 10. Medlemmer av Fredensborggruppen i audiens hos folkegruppen Akwamu. De hadde selv forfedre som hadde blitt fraktet som slaver på Fredensborg. Foto: L. Svalesen.

hadde besøk av 90 skoleklasser. Det samme engasjementet har gjort seg gjeldende innenfor den internasjonale konteksten representert ved UNESCO sitt prosjekt The Transatlantic Slave Trade Educational Project.

For mange, både unge og gamle, ble dette en veritabel øyeåpner, i Norden fordi mange ikke var godt nok kjent med det nordiske bidraget i slavehandelen, i Ghana og St. Croix fordi dette for mange også var fortrenget historie. Engasjementet var i stor grad et resultat av at man kunne knytte begivenhetene til et konkret fartøy og vel dokumenterte forhold i en nesten helt fullført reise i triangelfarten.

Noen tilbakemeldinger har også vært litt blandete. Enkelte afrikanere kan ha blitt provosert over at deres forfedre ble fremstilt, ikke bare som ofre, men også som profitører. Karibiere har også reagert ulikt, enten med skam over sin egen fortrenget slavehistorie, eller med stolthet over å ha overlevd sammen med sentrale deler av sin kultur. I Skandinavia har enkelte opplevd at historien ikke gagner vårt renommé, og derfor ment at den ikke burde vært formidlet. Mottakelsen har likevel i det store og hele vært meget positiv i hele nedslagsfeltet for prosjektarbeidet.

Gjennom utstillinger, bokverk, UNESCO sitt internasjonale skoleprogram og konferanser, har resultater nådd ut til mange. Nettverksamarbeid medvirket til at et lavkostprosjekt fikk uventet høy effekt. Dette gjelder særlig vandreutstillingen og skyldes ikke minst at den utløste bidrag både i form av spesialkompetanse, kontaktnett og utlån fra de fire medvirkende museer. De to spesialutstillingene i henholdsvis Ghana og St. Croix gav også verdifulle kontaktflater og ny innsikt og forståelse.

Man gjorde også erfaringer med at både den norsk- og engelskspråklige boken om *Fredensborg* fort ble utsolgt og antagelig burde hatt et større opplag. Bokverket har imidlertid fått positiv omtale, og man opplever at det var mer meningsfylt å bruke tid på dette enn på en utstillingskatalog som både har et begrenset nedslagsfelt og aktualitet i tid. Tegneseriealbumet om *Fredensborgs* reise i triangelfarten hadde som hensikt å gi en forenklet fremstilling beregnet på ungdom, men samtidig konkret innsikt og kunnskap. Et nært samarbeid mellom manusforfattere, tegner og maritimt sakkyndige bidrog til det. I tillegg til det ordinære opplaget ble det trykt 1000 eksemplarer i regi av UNESCO for bruk i organisasjonens skoleprogram. Videre ble tegneserien brukt aktivt som klassesett i de respektive museenes skoletjeneste og fungerte meget bra. På en instruktiv og engasjerende måte får man her innsyn både i de spesielle forhold knyttet til triangelfarten, så vel som skipsfart på 1700-tallet.

Figur 11. Nøklene til Christiansborg beholdt Akwamuene som minne etter den gang de jaget danskene ut av deres hovedført, og hadde et kortvarig opphold der. Æressverdet er en senere alliansegave fra kong Fredrik VI i 1826. Foto: L. Svalesen.

Formidlingsprosjektet har også vist hvordan glemt historie kan få aktualitet i en ny tid. Man opplevde det særlig i Ghana og St. Croix hvor både den norske generalkonsul, den danske ambassadør og det delvis norske firmaet Ghacem fattet interesse for prosjektet. En kan ikke se helt bort fra at dette i en viss grad har bidratt til fornyet interesse for tidligere dansk-norske besittelser også i Danmark. Det gjelder bl.a. det omfattende prosjektet for restaurering av den tidligere plantasjonen Fredriksgave i Sesemi i Ghana som danske myndigheter har bidratt med i senere tid. Det gjelder også digitalisering av folketellinger og annet arkivmateriale utført av prosjektmedarbeider George Tyson, riktignok helt uavhengig av Fredensborgprosjektet, blant annet folketellinger som man hadde tatt med til Danmark ved salget av de danske koloniøyene til Amerika i 1917, uten det ville de kanskje ikke eksistert i dag.

Folketellingsmaterialet fra datidens Jomfruøyer har sine meget sterke begrensninger men har delvis kunnet bidra til å gi den fargete befolkning noe av deres historie og identitet tilbake. Litt i samme ånd er replikaen av «The Freedom Bell» som danskene også i sin tid tok med seg til Danmark.

Figur 12. Elmina («Gruven») ble etablert allerede i 1482 og var portugisernes og europeernes eldste bosetning på denne del av Vest-Afrikakysten. Håp om gullforekomster lokket den gang. Navnet på denne kolonien kan ha bidratt til betegnelsen Gullkysten. Senere ble eksporten av slaver til bomulls- og sukkerplantasjene i europeernes besittelser i Amerika hovedsaken. De store strandingskanoene vitner om en kyst så å si uten naturlige havner. Foto: L. Svalesen.

Den veier 130 kg, og bærer inskripsjonen *Soli Deo Gloria*. Fredensborggruppen fikk støpt kopi som ble brakt over til St. Croix. Den henger nå på den tidligere Schimmelmansske plantasjonen La Grange hvor opprøret som førte til emansipasjonen fant sted i 1848, og hvor klokken spilte en sentral rolle.

Utstillinger og informasjonsskilt som ble laget i regi av prosjektgruppen og overført til Ghana og St. Croix, var derimot mindre robuste og varige tiltak. Etter nærmere 20 år er de nå enten tatt ned eller sterkt preget av manglende oppfølgende vedlikehold. Slikt er ofte ekstra krevende i tropiske strøk.

Fredensborg seiler igjen

Både nåværende Aust-Agder museum og arkiv/AAma og Norsk Maritimt Museum/NMM har i dag samlinger og utstillinger knyttet til *Fredensborgs* reise i triangelfarten. Etter at den større vandreutstillingen ble sendt vi-

dere fra Norsk Sjøfartsmuseum til Danmark og Sverige endte denne opp som fast utstilling ved Aust-Agder-Museet i 1998. Det ble senere etablert en mindre utstilling ved Norsk Sjøfartsmuseum. Noen av gjenstandene fra denne inngår nå i den nye utstillingen «Til sjøs» ved Norsk Maritimt Museum. Under de omfattende om- og påbygningsarbeider som har blitt gjennomført ved Aust-Agder museum og arkiv de senere år ble utstillingen der midlertidig tatt ned. Den hadde inntil da illustrert de geografiske forutsetninger og samfunnsmessige konsekvenser av triangelfarten på en instruktiv, engasjerende og annerledes måte. Det gjelder også det mer storpolitiske og kulturelle bildet med betydning også inn i vår egen tid. En ny utstilling er under planlegging i det nye museumsbygget Kuben.

Temaet knyttet til konsekvensen av tvangsforflytning av om lag 13 millioner afrikanere får stadig ny aktualitet, nå med FNs pågående kulturtår: The International Decade for People of African Descent (2015-24). I 2017 var det 100 år siden de dansk-norske koloniøyer i Karibia ble solgt til Amerika, og 1. desember 2018 er det 250 år siden *Fredensborgs* forlis fant sted utenfor Tromøy. Innen sistnevnte tidspunkt har Aust-Agder museum og arkiv tatt sikte på at den tidligere vandreutstillingen om *Fredensborg* og triangelfarten presenteres i oppgradert form. Her vil man også vektlegge den omfattende frihetsberøvelse og menneskehandel som pågår i ulike deler av verden i vår egen tid. Dette gjelder ikke minst i Afrika hvor dette har lange interne tradisjoner, og som nå bl.a. forsterkes langs flyktingrutene gjennom Sahara.

Litteratur

- Aust, Kurt, Leif Svalesen og Kin Wessel. 1997. *Slaveskipet Fredensborg. Den siste reisen 1767-68*. Tegneserie. Oslo: Norsk Sjøfartsmuseum og C. Huitfeldts Forlag A.S.
- (engelsk utgave) *The Slaver Fredensborg. The final journey 1767-68*. Oslo: The Norwegian Maritime Museum and C. Huitfeldt Forlag A.S.
- (italiensk utgave) *Gli Schiavi Della Fredensborg. L'ultimo viaggio di una nave negriera 1767-68*. Trento: Edizioni Erickson.
- Degn, Christian. 1984. *Die Schimmelmanns im Atlantischen Dreieckshandel. Gewinnen und Gewissen*. Neumünster: Verlag Wacholtz.
- Gøbel, Erik. 2008. *Det danske slavehandelsforbud 1792*. Odense: Det Syddanske Universitetsforlag.
- Hernæs, Per O. 1992. "The Danish Slave trade from West Africa and Africa Danish Relations on the 18th Century Gold Coast". Unpublished dissertation (PhD), University of Trondheim.

- Hansen, Thorkild. 1967-1968. Trilogien Slavernes kyst, Slavernes øer og Slavernes skibe (engelske utgaver 2002-2005: *Coast of Slaves, Islands of Slaves, Ships of Slaves*). København: Gyldendal
- Kullerud, Kari Helene. 2007. «Den gode historien. 'Med slaver, elfenben og gull- Fregatten *Fredensborgs* siste reise'. I *Barn og unges meninger om museer* redigert av Jon Birger Østby og Randi Ertresvåg. Oslo: ABM-Utvikling.
- Plathe, Camilla. 2004. Rapport vedr. Markering av FN's internasjonale år til minne om kampen mot slavehandelen og dens avskaffelse. Oslo: UNESCO.
- Simensen, Jarle. 1983. *Afrikas historie*. Nye perspektiver. Oslo: Cappelen.
- Storsveen Tove (oversettelse). 2010. *Closing The Books. Governor Edward Carstensen on Danish Guinea 1842-50*. Oxford: Sub-Saharan Publishers.
- Svalesen, Leif. 1996. *Slaveskipet Fredensborg og den dansk-norske slavehandelen på 1700 tallet*. Oslo: J.W. Cappelens Forlag (dansk utgave ved Hoveland Forlag, Aarhus 1997 og fire engelskspråklige utgaver: H. Aschehoug & Co Oslo 2000; Jan Randle Publishers, Kingston, Jamaica, 2000; Indiana, USA 2000 og Sub-Saharan Publishers, Accra, Ghana 2000.)
- Svensli, Fredrik Hyrum. 2012. «Andreas Wellemsen. En trøndersk guvernør i Vest-Afrika». *Trondhjemske Samlinger 2011*.
- Winsnes, Selena Axelrod (oversettelse med kommentarer). 1992. Letters on West Africa And The Slave Trade. *Paul Iserts Journey to Guinea and the Caribbean Islands in Columbia 1788*. Oxford: Publ. for The British Academy by Oxford Univ. Press.
- Winsnes, Selena Axelrod. 2004. A Danish Jew in West Africa. Wulff Joseph Wulff. Biography and Letters 1836-1842. Trondheim studies in history, *African series*. Vol 6. Trondheim: Department of History NTNU.
- Winsnes, Selena Axelrod. 2009-2010. *Two Views from Christiansborg Castle. Johannes Rask (1708-1713) H. C. Monrad (1805-1809)*. Volume I: *Johannes Rask. A Brief and Thruthful Description of a Journey to and from Guinea*. Volume II: *H. C. Monrad. A Description of The Guinean Coast and its Inhabitants*. Legon, Accra, Ghana: Sub Saharan Publishers.
- Winsnes, Selena Axelrod. 2000. (kommentert oversettelse av Ludwig Ferdinand Rømer: *Tilforladelig Efterretning om Kysten Guinea*, København 1760) *A Reliable Account of the Coast of Guinea (1760)*. New York: Oxford University Press.